

De hergeboorte van Europa

Volgens filosoof Fons Elders heeft Europa een rol te spelen op het wereldtoneel. Maar dan moet het continent zichzelf wel hervinden. De conferentieoord die hij in Italië bouwt, moeten de laboratoria worden voor een nieuwe Europese renaissance » Edo Dijksterhuis

Willem Frederik Hermans was — geheel tegen de beeldvorming in — een warme gastheer. Een visite aan Noam Chomsky wekte zoveel argwaan bij de Amerikaanse douane dat een uur lange bagagecontrole standaard was. En Herbert Marcuse was zo nukkig dat hij bezoekers die vijf minuten te laat kwamen opdagen de deur wees.

Fons Elders (1936) kan het weten. Hij interviewde alledrie en ook andere filosofische grootheden als Michel Foucault en Karl Popper. Voordat Wim Kayzer bij de VPRO zijn *Schitterend Ongeluk* had en lang voordat Zomergasten bedacht was, organiseerde Elders wijsgerige televisiedebatten. 'Een van de dingen die ik ontdekte is hoe het gedachtegoed van filosofen vaak loodrecht op hun persoonlijkheid staat', vertelt hij. 'Natuurlijk leidt een perfecte balans niet tot kunst; een zeker conflict is nodig. En misschien leggen denkers zich toe op dat domein dat bij zichzelf incompleet is. Alfred Ayer had bijvoorbeeld een bijzonder stabiele, geïntegreerde persoonlijkheid. Maar in zijn logisch-positivistische filosofie past hij een scherpe scheiding tussen feiten en waarden toe. Arne Naess daarentegen was enorm ambitieus, had een sterke drive. En juist hij hangt de totaalvisie aan, waarin alles op elkaar ingrijpt.'

Net als Naess is Elders een holist. Als auteur over filosofie, de dood, ecologie en religie, en als hoogleraar aan de Utrechtse Universiteit voor Humanistiek heeft hij zich laten kennen als een denker in verbanden, relaties en grotere gehelen. Maar hij is ook de uitzondering op zijn eigen psychologische regel. Elders leeft zijn filosofie. Hij draagt designkleding, maar ook klompen. Hij bewoont een rustieke boerderij aan de rand van het IJsselmeer, waar bezoek wordt verzocht de schoenen uit te trekken — 'net als bij de boeren, Japanners en moslims'. Als hij spreekt — en dat doet hij als een waterval — schakelt hij met groot gemak tussen de klassieke Grieken, het boeddhisme, de Koude Oorlog, de rol van de vrouw in het bankwezen, het belang van periodiek vasten en terug. Zodra zweverigheid op de loer ligt, volgt er een gortdroge, praktische opmerking over financieringsmodellen of het fokken van paarden. En hij weet die uiteenlopende ingrediënten ook nog tot een haast vanzelfsprekend geheel te bootsen.

Dat Elders zich nooit in academische hokjes heeft laten duwen, mag duidelijk zijn. Hij gaf les

op de filmacademie en verscheidene kunstacademies, schreef een kinderboek en initieerde landschapskunstwerken. Ook zijn laatste en meest ambitieuze project tot nu toe is een afspiegeling van zijn allesomvattende intellectuele honger. Op Sardinië en in Toscane is Elders bezig met het vestigen van twee conferentieoord. Ze moeten gaan dienen als centra voor de interculturele dialoog. Want, zo stelt Elders, 'conflicten in de wereld zijn niet het gevolg van grondstoffenverdeling zoals vaak wordt gesteld, maar van diepgaande verschillen in waardesystemen. Net als in de ecologie kunnen al die verschillen een bron van rijkdom zijn. Maar regelmatig zijn we door de globalisering wel een financiële en economische eenheid geworden. Omdat we een steeds kleinere ruimte moeten delen wordt de perceptie van elkaars cultuur en motieven steeds belangrijker.'

En daar schort het nog sterk aan. 'De Texaan is zo overtuigd van zijn wereldbeeld dat hij zich niet

'HET EEUWIGE, LINEAIRE VOORUITGANGSDENKEN VAN DE VS BOTST MET CHINA EN INDIA'

kan voorstellen dat er een alternatief is voor kapitalisme en de Pax Americana. Hij ziet zichzelf als eindpunt van het beschavingsproces; Francis Fukuyama riep zelfs het einde van de geschiedenis uit. De VS hebben hun nationale revolutie gebombardeerd tot universele revolutie. Daarin komen de romantische en de klassieke geest samen, maar in een te naïeve vorm: het eeuwige, lineaire vooruitgangdenken. Dat botst met de oude culturen van China, India, Afrika. En natuurlijk ook met Irak, waar het bewustzijn teruggaat tot Mesopotamië. Met zo'n houding kan je wel overheersen maar geen gezag afdwingen.'

Umanisti

Elders heeft veel van die tradities met eigen ogen gezien en ondergaan. De afgelopen vier decennia heeft hij over grote delen van de wereld gezwoven. Een reis in 1970 van metropool naar metropool maakte hem bewust van de sociale en ecologische gevaren van overvolle steden. Bij terugkeer kocht hij een boerderij in de weilanden bij Edam

en wierp hij zich op natuurstudie. Een latere reis naar de Dogon in het West-Afrikaanse Mali stuurde zijn denken in de richting van de balans tussen individu en maatschappij en de verhouding tussen privaat en publiek. De praktische weerslag: het door Elders geïnitieerde Vierwindenhuis op het eiland Wittenburg in het Amsterdamse havengebied. In het idealistische huisvestingsproject zijn negentig woningen gegroepeerd rondom een gemeenschappelijk vierkant plein. Vier hoge hallen zijn ook communaal, net als een achthonderd meter lang pad dat langs de buitenkant als een spiraal over de verschillende etages omhoog slingert.

De waarde van gemeenschappelijke ruimten was niet het enige wat Elders opstak in Mali. 'In Afrika leerde ik ook geduldig zijn.' En dat was nodig ook. Twaalf jaar duurde het voordat hij zijn zeventien miljoen gulden kostende woonutopie had gerealiseerd. Aan Salauna, het centrum op Sardinië, dat is beraamd op vijftien miljoen euro, werkt Elders al vanaf 1990, het jaar waarin hij Forum 2001 Foundation oprichtte.

Niet Superstudio-architect Piero Frassinelli, die het Vierwindenhuis ontwierp, tekende voor de architectuur, maar zijn vroegere assistent Michele Saee. Elders: 'Michele is geboren in Teheran, heeft gestudeerd in Florence en woont en werkt in Los Angeles, Parijs en Peking. Hij is een man van drie culturen die het specifieke, globalistische karakter van dit tijdperk als geen ander begrijpt. Bovendien is hij de kleinzoon van een soefi-meester en bij de soefi's spelen schoonheid, vervoering en vreedzaamheid een bijzonder grote rol. Dat vind je ook terug in Michele's ontwerp. Het gebouw voegt zich naar het landschap met op het dak een amfiteater. Het lijkt alsof een groep grote vogels op de heuvels is geland. Dat zegt iets over de functie van het gebouw. Bezoekers kunnen hier neerstrijken en weer uitzwermen.'

De bouwvergunning — met een pacht naar oud-Romeins recht — is getekend voor de tien hectare metende Salauna-locatie bij de Monte Limbara (1359 meter) en de tweeduizend jaar oude stad Tempio. In Toscane, waar Elders zijn oog heeft laten vallen op zes hectare grond bij de stad Sinalunga, was in eerste instantie weerstand tegen vernieuwende architectuur. 'Ik heb toen beargumenteerd dat wij handelen in de geest van de Renaissance', vertelt Elders. 'Wij zijn de echte volgelingen van de Umanisti uit de vijftiende, zestiende

eeuw. We staan in hun traditie door te werken met nieuwe vormen.'

Bewuste toevalsfactor

Sinds hij zich eind jaren tachtig bekende tot het humanisme, is Elders' versie van die levensbeschouwing dieper en omvattender geworden. In zijn definitie van een humanist staat één kenmerk vast: 'Een humanist is een mens als ieder ander mens maar te herkennen aan de bereidheid tot dialoog.'

Dialoog vormt dus ook het hart van de programma's in de culturele centra. De belangrijkste actoren van de dialoog zijn een dertigtal 'chairholders'. Zij moeten leven in het gebouw blazen', stelt Elders. 'Ze worden geselecteerd op hun vernieuwingsdrift en hun open oog voor maatschappelijke spanningen. Hun specialisme kan van alles zijn: politicologie, nanotechnologie, economie, communicatie. Zij kunnen onderzoek doen, aan een boek werken of mediteren. Voorwaarde is wel dat ze iets doen voor het bedrijf dat de chair sponsort; een kunstwerk maken, een nieuwe marktstrategie ontwikkelen, een voordracht of een nieuw logo. Na een maand of drie komen er nieuwe chairholders. Ik wil wel continu een groep musici in het centrum. Daar waar gemusiceerd wordt, komt immers publiek samen en is er stof voor een gesprek.'

Ook de architectuur, met in elkaar overvloeiende ruimten, is gericht op het stimuleren van interactie. Elders: 'De chairholders zullen op gezette tijden aanwezig zijn in de publieke ruimten, waar ze in gesprek kunnen gaan met andere gasten. Dat kunnen managers, politici, rustzoekers, ambtenaren, academici of toeristen zijn met een meer dan gangbare culturele instelling en behoefte. We creëren bewust een toevalsfactor door de aanwezige mensen te mengen. Zo kan een manager van Philips in gesprek raken met een Afrikaanse filosoof of een Zuid-Indiase computerexpert. Iedereen kan bijdragen aan het inzicht in de verschillen van inzicht.'

In het multidisciplinaire centrum worden cursussen gegeven over uiteenlopende onderwerpen. Er is de mogelijkheid tot reflectie en meditatie. En het centrum wil per internet programma's aanbieden. Voor de chairs, die ongeveer vijftigduizend euro op jaarbasis kosten, zoekt Elders sponsors, die in ruil kortingen krijgen en de creatieve input van de chairholders. Als idealist met pragmatische insteek zoekt Elders ook steun van professionele beleggers. Daarnaast werkt hij aan het opzetten van een mondiaal netwerk 'Vrienden van Salauna en Hermes'. Deelnemers doneren vijfhonderd euro à fond perdu, met als tegenprestatie reductie in de verblijfskosten.

Nieuw IJzeren Gordijn

De tekeningen zijn indrukwekkend, de plannen ambitieus. Rest alleen de vraag: waarom

Italië en niet bijvoorbeeld Friesland of Overijssel? Die vraag blijkt een voorschot op een lofzang op Italië. 'In geen enkel land in Europa is de historie nog zo tastbaar en zichtbaar. Tegelijkertijd is het modern en soms avantgardistisch. In Italië leeft een ongewoonlijk besef van schoonheid, bij intellectuelen, ondernemers, kunstenaars en schoolkinderen. Dat hangt samen met die historie; 40 procent van alle kunstschaten op de Unesco-lijst bevindt zich in Italië.'

Maar de belangrijkste reden is toch wel een geografische, vindt Elders. 'Italië ligt in het centrum van het Middellandse-Zeegebied, de bakermat van onze beschaving, het jodendom, het christendom en de islam. Hoe wij ons als Europa verhouden tot deze culturele ruimte is op de langere termijn belangrijker dan hoe we ons tot Rusland verhouden. Er dreigt nu een nieuw IJzeren Gordijn te ontstaan dwars door de Middellandse Zee. Daarmee sluiten we ons af van een deel van onze oorsprong en identiteit.'

De huidige migrantenproblematiek in Nederland is ten dele hierop terug te voeren, volgens Elders. 'Zo'n Mohammed B. is het product van de westerse cultuur, maar hij kan de kloof met de cultuur van zijn ouders niet overbruggen. Erger is dat hij die kloof niet ziet. En wij ook niet. Dat maakt de moord op Theo van Gogh extra zuur. In de tv-serie 'Najib & Julia', waarin mijn dochter Tara de rol van Julia speelt, legde Van Gogh die kloof bloot via de wederzijdse vooroordelen.'

Maar meteen trekt Elders het nationale integratieprobleem breder. Hij beschouwt het hervinden van een Europese identiteit en eenheid als het primaire doel van zijn centra. Er is een belangrijke rol op het wereldtoneel weggelegd voor Europa, denkt hij. De VS lopen zichzelf voorbij sinds de Sovjet-Unie geen tegenkracht meer vormt. Het land maakt zich afhankelijk van China, dat de Amerikaanse begrotingstekorten financiert, terwijl China een dictatoriaal bestuurde reuzenfabriek is met goedkope arbeidskrachten. Vroeg of laat breekt daar sociale onrust uit, dat kan niet anders. Alleen een verenigd Europa kan een bemiddelende rol spelen.'

Maar zo'n Europa heeft wel een hart nodig. Er moet dus meer uitwisseling plaatsvinden. Die 0,03 procent van het EU-budget voor cultuur verklaart misschien het "non" en "nee" tegen de Europese constitutie. We moeten de interactie stimuleren. Met centra zoals het onze. Ik ben ervan overtuigd dat er behoefte is aan dit soort plekken waar we elkaar kunnen ontdekken, van elkaar proeven.' ■

Fons Elders (1936) studeerde filosofie, moderne geschiedenis en wijsgerige sociologie. Sinds 1989 hoogleraar aan de UvH in Utrecht. Bouwde het Vierwindenhuis in Amsterdam en richtte in 1990 de Forum 2001 Foundation op. Complete bibliografie: www.fonselders.nl.

Anton C. Zijderveld

COLUMN

Religie en de zintuigen

W e leven weer net als voor de uitvinding van de boekdrukkunst in een beeldcultuur, waarin anders dan in de woordcultuur van boeken en tijdschriften alle zintuigen worden aangesproken. Steden zoemen van de festivals en meer dan in de afgelopen eeuw gaan we ons te buiten aan allerlei geneugten die van alles verwarmen en opjuttten behalve de geest. Het is dan ook tevens een sensuele evenementencultuur. Woorden, theorieën en redeneringen passen daar niet in, zijn veel te abstract — niet 'sexy', heet dat. De beelden moeten ook gemakkelijk naar binnen glijden. Talpa dus! Ook de politiek moet het niet meer hebben van gepraat en gedebatteer. Wie leest er nog partijprogramma's? We willen daden zien en die moeten vooral 'lekker' aanvoelen. Een zorgvuldig formulerende minister wordt 'saaï' en 'wereldvreemd' genoemd. Een parlementariër die zich van een Jip-en-Janneke-taal bedient kan, vooral als het met leuke grimassen en zo wordt gelardeerd, op bijval en stemmen rekenen. De veelbesproken kloof tussen politici/bestuurders en burgers/kiezers bestaat er uit dat de laatsten allang de woordcultuur achter zich hebben gelaten, terwijl de eersten er nog beroepsmatig aan vast zitten.

Wat is de plaats van de religie in deze cultuuromslag? Om met de deur in huis te vallen: ze is een zegen voor het katholicisme en een ramp voor het protestantisme en de islam, want die zijn anders dan het katholicisme echte

HET KATHOLICISME MOET HET HEBBEN VAN KERKELIJKE FEESTEN EN CEREMONIES

woord-en-boekreligies. Het katholicisme heeft het altijd moeten hebben van kerkelijke feesten en ceremonies, waarin alle zintuigen worden geraakt: kijken, horen, ruiken, proeven — alleen het swingen ontbreekt nog. De leer kan streng zijn, maar iedere rechtgeaarde katholiek weet dat woorden in

het katholieke geloof niet echt belangrijk zijn. De hiërarchie van paus tot priester moet de in een lange traditie verwortelde en dus vaak wat wereldvreemde leer verwoorden, maar iedere katholiek, ook de paus en consorten, weet dat het uiteindelijk aankomt op een katholieke levensstijl, niet om dogmatiek. Nederlandse katholieken hebben het daar wel eens moeilijk mee en hebben de neiging het katholicisme Hollands-nuchter en protestants-serieus te maken. Een groot misverstand. Het zou gezien de beeld-en-evenementencultuur desastreuus zijn, indien Rome alsnog het pad van de Reformatie zou volgen.

Het protestantisme, vooral het orthodoxe calvinisme en de islam, en daarbinnen het redelijke en moderne deel, krijgen het erg moeilijk in deze sensuele cultuur. In beide godsdiensten staat immers het woord centraal en worden de zintuigen zoveel mogelijk uitgeschakeld — geen beelden, geen wierook, geen communicatie waarin het lichaam en bloed van Christus de tong passereren, geen oogstrelende habijten, geen muziek, geen dramatiek. Alleen maar gedrukte en gesproken woorden. En in de samenleving ook geen vrolijke levensstijl. Vooral geen carnaval! In de islam en het calvinisme moet alle nadruk vallen op het Heilige Boek, dat in een sobere dienst, waarin naast het gebed de preek centraal staat, wordt uitgeleed. Zowel de islam als het calvinisme wijst de vergeving der zonden door een geestelijke af en predikt de predestinatie — die vreemde doctrine die leert dat de zaligheid in het hierna maals afhangt van een raadselachtig besluit van de Allerhoogste.

De in vlekkeloos wit gehulde paus in Keulen, als popster toegejuicht door 800.000 jongeren. Het leverde prachtige beelden op! Zo iets krijgt de Wereldraad van Kerken, geleid door een secretaris-generaal, natuurlijk nooit voor elkaar. ■

Anton C. Zijderveld is emeritus hoogleraar sociologie.

